

Jurij Tkaczuk

(Uniwersytet im. Wasyla Stefanyka w Iwano-Frankowsku)

Енергетична політика Росії: інструменти впливу

Розширений ЄС, зростання економік Індії, Китаю та Бразилії потребують дедалі більше енергії. Навряд чи світова економічна криза в змозі зупинити це зростання. Мова може йти лише про короткострокове уповільнення даних процесів. Для виробництва енергії необхідні додаткові ресурси, перш за все, вуглеводневі, які в значній кількості зосереджені на Близькому Сході, в Центральній Азії та в Каспійському регіоні. Проте не слід забувати про Росію, енергетичний потенціал якої відіграє подвійну (дуальну) роль. З одного боку, її власні енергоресурси привабливі для промислово розвинених країн, з іншого боку, вона сама виступає регіональним гравцем, намагаючись поставити під власний контроль транспортування енергоносіїв з Центральної Азії та Каспійського регіону на світові ринки, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Об'єктом даного дослідження є розгляд питань гарантування енергетичної безпеки для країн європейського континенту у відносинах з Російською Федерацією. Предметом дослідження є використання Москвою власного енергетичного потенціалу як дієвого механізму відновлення статусу наддержави, ідентифікація ключових інструментів впливу для досягнення поставленої мети.

Джерельну базу дослідження склали Енергетична стратегія Росії на період до 2020 року, текст виступу Юлії Тимошенко на Міжнародній інвестиційній конференції з питань модернізації газотранспортної системи України у Брюсселі (23 березня 2009 р.). Дослідження енергетичної політики Росії та відносини із західними сусідами розглянуто у працях А. Кружкова, А. Миловзорова, Т. Митрової, Я. Паппе, А. Петерсена. Проблеми енергетичної безпеки у відносинах країн Центрально-Східної Європи і Росії, рекомендації щодо їх вирішення висвітлено у дослідженнях М. Гончара, О. Тодійчука, М. Корчемкіна, А. Шевцова, Дж. Шерра.

ЄС, як і країни Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), хоча й у різній мірі, але продовжують залишатися залежними від постачань російської нафти і газу. Спостерігається тенденція: чим далі на Схід – тим більша залежність від імпорту з РФ. Це є спадковим явищем від колишнього соціалістичного табору та СРСР. Ця залежність яскраво проявилась під час січневої газової кризи 2009 року на

прикладом країн ЦСЄ. Що стосується ЄС, то сьогодні Російська Федерація постачає майже 50% загального споживання вуглеводнів, 12% від обсягів споживання вугілля та 35% – збагаченого урану. Аналітики прогнозують, що до 2020 року зберігатиметься тенденція зростання імпорту вуглеводнів, переважно з РФ¹. Проте, експансивна та агресивна політика останньої зумовлює важливість дослідження способів та методів протидії російській політиці політичного енергетичного тиску.

Концепція Росії як енергетичної наддержави, що виникла в результаті зростання цін на вуглеводні і відповідно посилення її впливу на міжнародній арені, досить часто носить ідеологічний характер. Вона продовжує привертати до себе увагу аналітиків, причому її оцінки нерідко міняються в залежності від того, який з двох її компонентів – економічний чи політичний – акцентується в даний момент. Зокрема, газові конфлікти з Україною, а також різка заява глави Олексія Міллера на зустрічі з послами країн ЄС з приводу можливих негативних наслідків, до яких можуть привести спроби обмежити діяльність „Газпрому” на європейському ринку, викликали тривожну міжнародну реакцію. Західних спостерігачів, які почули в голосі Росії як „енергетичної наддержави” нотки, що нагадують голос СРСР періоду „холодної війни”, не зміг до кінця заспокоїти ні заклик глави „Газпрому” не політизувати питання поставок газу, „які насправді знаходяться виключно в площині економіки”², ні подальші заяви офіційного представника компанії про те, що вона не планує скорочення поставок газу до Європи.

Річ у тому, що подібно до військової сфери у період „холодної війни”, сьогоднішній сектор енергетики розглядається лідерами Росії як головний чинник її росту, модернізації та відновлення могутності на світовій арені³. Перший параграф офіційної енергетичної стратегії РФ говорить, що „могутній енергетичний сектор – це інструмент для проведення її внутрішньої і зовнішньої політики” і, що „роль країни на світових енергетичних ринках у значній мірі визначає її геополітичний вплив”⁴.

¹ *One Step Closer to Diversification*, <http://www.warsawvoice.pl/archiwum.phtml/4772/>

² *Енергетична хартія є непринятною для Росії*, http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2006/07/060724_business_monday_oh.shtml

³ Д. Шерп, *Енергетична безпека: що Україна повинна зрозуміти? що Україна повинна зробити?*, „Економічний часопис” 2007, № 11–12, с. 23–26.

⁴ *Энергетическая стратегия России на период до 2020 г.*, <http://www.ruses.ru/docs/strategy.doc>

Функціонування даного сектору в Росії побудовано на моделі, яка орієнтується на державне домінування, що кардинально відрізняється від політики Євросоюзу. Зокрема, суперечними є моделі ринків: у Росії це вертикально-інтегрований, що включає в себе весь процес „енергетичного ланцюга”, натомість у країнах ЄС це лібералізований, який створює умови вільної конкуренції; впливи держави: державне управління проти державного регулювання у ЄС; форми власності тощо. За цих обставин, стає практично неможливо проводити лібералізацію газових ринків у країнах, які залежать від єдиного постачальника газу та вимушені надавати свої транзитні потужності єдиному користувачу. Ставиться й під сумнів те, чи є ціни, встановлені такою монополією, насправді „ринковими цінами”⁵.

Таким чином, російський енергетичний комплекс, залишаючись опорою для Москви, фактично перетворює її у єдине політико-економічне ціле, вміле використання якого розглядається як пріоритет відновлення статусу наддержави.

Ключовими „дійовими особами” у реалізації даної політики є „Газпром” та „Роснефть” – основні російські компанії, які займаються видобутком, транзитом та розподіленням вуглеводнів. Проте, на відміну від „Роснефти”, „Газпром” є монополістом на газовому ринку Росії. Це дозволяє Кремлю використовувати різноманітні засоби впливу на міжнародній арені. Зокрема, можна виділити:

- пенетрація – проникнення через систему корпоративних зв’язків в окремих країнах до політичних лідерів з метою просування своїх інтересів⁶;
- попередження – використання свого впливу як постачальника;
- експансіонізм – політика спрямована на поширення сфер свого впливу;
- диверсифікація – зміна маршрутів транспортування нафти і газу.

Пенетрація „Газпрому” в ЄС досягається переважно за допомогою країн Західної Європи: Німеччини та Італії, де партнерські відносини з енергетичними компаніями („BASF AG”, „E.ON AG”, „ENI” та ін.) й банками допомогли заручитися підтримкою влади.

⁵ А. Петерсен, *Чому проект Nabucco може виявитися безплідним*, <http://online.wsj.com/article/SB123914548569298831.html>

⁶ М. Гончар, О. Тодійчук, *Як зміцнити енергетичну безпеку України та Європи? (Рекомендаційний документ)*, <http://www.openukraine.org/file/b3VlbnVrcmFpbmVfZmlsZXMyNzZM2.doc>

Всебічне лобіювання як прямо, так і через посередників, проводиться для того, щоб переконати європейські регулюючі органи дозволити довгострокові контракти на постачання в ЄС, незважаючи на їхній згубний вплив на конкуренцію⁷.

Заходи попередження здійснюється „Газпромом” переважно для країн Центрально-Східної Європи. Вони передбачають як прямі міри протидії: газові конфлікти 2006, 2009 років з Україною, 2007 рік – конфлікт з Білорусією тощо, так і опосередкованої – встановлення контролю над газотранспортною системою, паливно-енергетичним комплексом держави, за рахунок придбання контрольного пакету акцій стратегічних підприємств.

Експансіонізм. Москва розуміє всю важливість збереження статусу наддержави. Проте, за експертними оцінками, у середньостроковій перспективі Росію чекає значне падіння видобутку вуглеводнів, що пов'язано із виснаженням основних західносибірських родовищ: Уренгоя, Ямбруга, Ведмежого, Надима і Пур-Тазовського⁸. За цих обставин, вона здійснює боротьбу за впливи у найбільш перспективних для співробітництва регіонах: Північна Африка, Середня Азія, Каспій.

Як один з елементів експансіонізму можна вважати створення нафтових та газових картелів. Так, у 1960 році було утворено нафтовий картель – ОПЕК (Organization of Petroleum Exporting Countries), до якого увійшли 11 країн: Алжир, Венесуела, Індонезія, Ірак, Іран, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, ОАЕ, Саудівська Аравія⁹. Його головною метою – координація видобутку та регулювання цін на нафту. Саме бойкот, що відбувся у 70-х роках, призвів до зростання цін на нафту та посилення ролі організації у світі.

У останні роки помітно активізувались експортери газу, які у 2001 році заснували неформальний Форум країн-експортерів газу (Gaz Exporting Countries Forum – GECF), до якого входять 14 країн: Іран, Алжир, Бруней, Болівія, Індонезія, Лівія, Малайзія, Росія, Нігерія, ОАЕ, Катар, Єгипет, Тринідад і Тобаго, Венесуела та Казахстан. Норвегія і Екваторіальна Гвінея беруть участь як спостерігачі. На долю цих країн припадає 72% світових газових запасів та понад 40% добування природного газу¹⁰.

⁷ Там же.

⁸ Т. Митрова, Я. Папшэ, „Газпром” от „большой трубы” к большому бизнесу, „Pro et Contra” 2006, № 2–3 (32), с. 78.

⁹ Географический справочник ЦРУ, Екатеринбург 2005, с. 672.

¹⁰ А. Миловзоров, *Картели наложат лапу на все ресурсы планеты*, <http://www.utro.ru/articles/2008/05/16/738136.shtml>

З початком світової фінансової кризи та падінням цін на нафту (зі \$140 до \$40 за барель) радикалізувались позиції цієї групи країн. Вони пропонують запровадити два різні ринки вуглеводнів: нафтовий та газовий, кореляція ціна на яких не буде впливати один на одного. З цією метою у 2008 році почався процес інституціоналізації нового газового картелю, що закінчилося підписанням 23 грудня 2008 р. у Москві статуту GECF. Зміна статусу GECF викликала занепокоєння ЄС, яке озвучив представник Європейської Комісії Ферран Тарраделлас¹¹.

Слід відмітити, що російська сторона схильна розглядати газовий ОПЕС як інструмент зміни глобального співвідношення сил. Впливовий російський політолог Раджаб Сафаров, який є радником заступника голови Державної Думи РФ, генеральним директором Російської Іранської Бізнесової ради при Торгово-промисловій палаті РФ та директором Центру вивчення Ірану у вересні 2009 р. заявив, що

...союз Росії, Ірану і Китаю створить безпрецедентний полюс сили. 2/3 світових вуглеводнів, фінанси і ядерна могутність союзників назавжди покінчать з гегемонією США¹².

На сьогоднішній день експорт на ринки європейських країн є єдиним надійним джерелом прибутків РФ. Тим більше, що зберігається тенденція розвитку європейського ринку: прогнозується значний ріст попиту при різкому падінні власного видобутку. Очікується, що частка імпорту в потребах газу у Європі зросте з 50% в даний час до 70% у 2020-му і до 80–90% у 2030 роках¹³. Проте, у світлі газового протистояння, опору, що чинять країни-транзитери (Україна, Польща, через територію яких проходить близько 80% імпорту вуглеводнів), Москва намагається зменшити ризики, пропонуючи ЄС політику диверсифікації. Вона полягає у побудові альтернативних шляхів постачання газу та нафти до споживачів, що йтимуть в обхід третіх сторін.

У газовому секторі такими є „Nord Stream” та „South Stream” – газопроводи, що мають пройти по дну Балтійського і Чорного морів та сполучити Росію з Європою в обхід ЦСЄ. Перший проект передбачає пряме постачання російського газу на ринки Німеччи-

¹¹ А. Кружков, *Москва поменяла расклад в мировой экономике*, <http://www.utro.ru/articles/2008/12/24/788987.shtml>

¹² *Ось Иран-Китай-Россия – приговор гегемонии США*, <http://www.ves.lv/article/55273>

¹³ Т. Митрова, Я. Паппэ, *Газпром – от „большой трубы” к большому бизнесу*, „Pro et Contra” 2006, № 2–3 (32), с. 75.

ни. Другий – повинен сполучити РФ з Болгарією, а звідти розходяться дві гілки: одна на Грецію та Італію, а друга – Сербія, Румунія, Угорщина, Австрія, Словенія. Як відзначають аналітики, основна мета даних проектів це посилення контролю на європейському газовому ринку, адже реалізувавши їх, „Газпром” буде мати можливості перекривати газ одним країнам без шкоди для поставок іншим¹⁴.

Дані проекти зустріли й значний опір з боку країн Центрально-Східної Європи. Польща, країни Балтії та Швеція всіляко намагаються протистояти побудові газопроводу „Nord Stream”, мотивуючи це тим, що він є економічно необґрунтований, може завдати непоправної шкоди екосистемі Балтійського моря та веде до монополізації європейського енергоринку. Як альтернативу пропонується проект „Amber” – сухопутний маршрут, що проходить територією Естонії, Латвії, Литви та Польщі. Що стосується проекту „South Stream”, то у Чорноморському регіоні розробляються дві альтернативи: „White Stream” запропонований Україною та газопровід „Nobusso”, який у перспективі постачатиме або каспійський, або іранський газ на ринки ЄС.

Слід відмітити, що у світлі світової економічної рецесії та нещодавньої газового конфлікту між Україною та Росією, Європейський Союз прийняв за основу реалізацію проекту „Nobusso” та визнав українську газотранспортну систему безальтернативною¹⁵.

Подібною є політика диверсифікації шляхів постачання нафти. Вона базується на розширенні обсягів транспортування через нафтопроводи Балтійської трубопровідної системи (БТС). Проект передбачає створення нового експортного нафтопроводу до нафто-терміналу „Приморськ” (північно-східне узбережжя Фінської затоки – 150 км від Санкт-Петербурга) початковою потужністю 12 млн. т на рік (перший етап), та розширення його пропускної спроможності до 30 млн. т нафти на рік (другий етап). До цього проекту відноситься і розширення Східної трубопровідної системи (передбачається збільшити обсяги транзиту через Білорусію до латвійського нафто-терміналу Вентспілс до 18 млн. т нафти на рік, але на сьогодні реалізація проекту відкладена). Нафтопровідною системою „Пів-

¹⁴ М. Корчемкін, *Український транзит. А чи є альтернатива?*, „Дзеркало тижня” 2009, № 1 (729), с. 4.

¹⁵ Повний текст виступу Юлії Тимошенко на Міжнародній інвестиційній конференції з питань модернізації газотранспортної системи України у Брюсселі (23 березня 2009 р.), http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=202402613&cat_id=156156902

нічні ворота" передбачається транспортувати нафту з півночі Росії шляхом використання портів Північного Льодовитого океану. Найбільш значимим та потужним є проект Каспійського трубопровідного консорціуму (КТК), створеного для транспортування нафти з Каспію (родовище Тенгіз – Казахстан) до російського порту Новоросійськ (пропускна спроможність нафтопроводу складає 28 млн. т нафти на рік з подальшим його розширенням до 67 млн. т нафти на рік). Крім того, є декілька російських проектів транспортування нафти у східному та південному напрямках (Китай, Пакистан тощо). Останнім часом заявлено про наміри здійснити проект будівництва нафтопроводу через Туреччину (в обхід протоки Босфор)¹⁶.

З усього видно, що Росія всіляко намагається використовувати власний паливно-енергетичний потенціал для утвердження позицій на світовій арені. Для досягнення цілі – побудови наддержави, вона готова йти на відчайдушні кроки: скорочення чи припинення поставок вуглеводнів у недружелюбні країни (Україна, Польща, Білорусь та ін.), застосування політичного тиску на уряди цих держав, невмотивоване підняття цін, монополізація транзитних шляхів постачання нафти та газу тощо. Зважаючи на це, ЄС, як основному імпортеру російських енергоресурсів, слід усвідомити важливість „єдиного голосу”, яким він має говорити з Москвою.

Таким чином, ефективними кроками протидії російській політиці політичного енергетичного тиску, на нашу думку, є:

- злагоджена політика, солідарні дії країн ЄС у відносинах з Росією („Пакт мушкетерів” запропонований польським урядом К. Марцінкевича);
- розширення та активізація відкритих політичних дискусій і взаємних консультацій між постачальниками, споживачами і транзитерами енергоносіїв для поглиблення взаєморозуміння і можливості узгодження своїх дій;
- уніфікація міжнародних, континентальних та регіональних відносин у сфері енергетики;
- політика диверсифікації основних джерел енергопостачання, що веде й до зміни основних шляхів постачання;
- впровадження політичних, техніко-економічних і юридичних заходів щодо створення транс’європейських енергетичних мереж, з резервуванням їх потужностей і забезпеченням надійних дублюючих режимів експлуатації;

¹⁶ А.І. Шевцов, *Енергетика України на шляху до європейської інтеграції*, Дніпропетровськ 2004, с. 122.

- створити умови для публічного обговорення та аналізу важливих енергетичних проектів, з визначенням їх ролі і місця в загальноєвропейській системі енергетичної безпеки;
- посилення ролі зрідженого природного газу в системі постачання європейського ринку газу;
- відмова від енергомістких виробництв та перехід на енергозберігаючі технології;
- розвиток атомної та альтернативних джерел енергії.

Саме, комплекс вищезазначених заходів покликаний частково або цілком гарантувати енергетичну безпеку для країн Європи і унеможливити використання рядом країн-експортерів власних паливно-енергетичних ресурсів як інструменту для політичного шантажу і тиску на міжнародній арені.